

LIETUVOS ETNOGRAFINIAI REGIONAI, JŲ SAVITUMAI

EKGT SPECIALISTAI IR EKSPERTAI

Audronė Daraškevičienė, Sigita Dacienė, Dalia Urbanavičienė, Daiva Vyčinienė,
Virginijus Jocys, Martynas Purvinas, Tomas Baranauskas ir kt.

Kiekvienas Lietuvos etnografinis regionas yra istoriškai susiformavusi teritorija, turinti savo gentines ištakas, istorinį palikimą ir savitas kultūrinės ypatybės, kurios iki mūsų laikų išliko kaip materialūs ir nematerialūs paveldas (tarmės, sakinys ir muzikinis folkloras, papročiai, valgiai, architektūra, drabužiai, audiniai, tradiciniai dirbiniai ir kt.). Tokie etnografinio regiono požymiai nurodyti ir Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymo 2 straipsnio 10 dalyje pateiktame apibrėžime: *Etnografinis regionas – istoriškai susiformavusi teritorijos dalis, kurioje išlaikyta savita tarmė, tradicijos ir papročiai, integruotas baltų genčių palikimas.*

Lietuvoje yra penki etnografiniai regionai, pasižymintys istoriškai susiformavusiais kultūriniais ypatumais: Aukštaitija, Dzūkija (Dainava), Suvalkija (Sūduva), Mažoji Lietuva

ir Žemaitija. Šie regionai formavosi ne vienu metu ir jų vaidmuo istorijos eigoje buvo gana skirtingas. Visi penki regionai išryškėjo tik XIX a., iki tol istoriniai faktai pateikia duomenų tik apie vieną kitą Lietuvos regioną (daugiausia Žemaitiją). Kultūrinės kiekvieno regiono ypatybės atskleidžiantys duomenys daugiausia atspindi XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės laikotarpį.

Tarp Lietuvos etnografinių regionų esančios maždaug 10–15 km plotą apimančios ribinės vietovės pasižymi regioninių požymių įvairove. Ši įvairovė netolygi pagal skirtingą paveldo pobūdį, kadangi kiekviena paveldo rūšis turi savitus savo raidos dėsnumus: pavyzdžiui, vieno regiono požymius gali turėti architektūra, kito regiono – tarmė, tačiau su ja nebūtinai turi sutapti muzikinio folkloro ypatumai. Toks regioninių savitumų susimaišymas vyko ir dėl

Lietuvos etnografinis žemėlapis, 1999 m.

natūralios demografinės asimiliacijos. Gretimų etnografinių regionų ribų persipynimas atskleistas, pavyzdžiui, Lietuvos etnografiniame žemėlapyje, parengtame pagal XIX a. materialinės kultūros duomenis (žr. *Pasaulio atlasas. Lietuva*. „Pradai“, V., 1999).

Dėl tokio regioninių požymių persipynimo griežtas ribas tarp Lietuvos etnografinių regionų galima nustatyti tik sąlygiškai. Etninės kultūros globos taryba 2003 m. rugsėjo 17 d. pateikė rekomendaciją „Dėl etnografinių regionų ribų nustatymo“, papildytą žemėlapiu „Lietuvos etnografiniai regionai“ (sudarė D. Pivoriūnas ir Ž. Šaknys), kuriame sąlygiškai griežtos regionų ribos nurodytos seniūnijų lygmeniu.

Šis žemėlapis buvo parengtas remiantis įvairių mokslinių tyrimų rezultatais, ekspertų (etnologų, etnomuzikologų, lingvistų, istorikų ir kt.) išvadomis ir rekomendacijomis. Šalia pateikiamoje rekomendacijoje atkreipiamas dėmesys, kad pastaruoju šimtmečiu Lietuvoje vykę demografiniai pokyčiai (migracija, kolektyvizacija, trėmimai, spartus miestų augimas ir kt.) neigiamai paveikė regioninių tradicijų raidą ir išplitimą, dėl to siūlomos sąlyginės etnografinių regionų ribos kai kur galėtų būti tikslinamos remiantis vietos žmonių apsisprendimu.

Toliau pateikiami duomenys apie kiekvieno Lietuvos etnografinio regiono istorines ištakas, regiono centrą(-us), heraldiką, kraštovaizdžio, etninės architektūros ir etninės muzikos ypatumus, patarmes, tautinių kostiumų, kulinarinį paveldą ir kitas savitas tradicijas.

AUKŠTAITIJA

Istorinės ištakos. Pirmą kartą Aukštaitijos vardas paminėtas Petro Dusburgiečio Prūsijos žemės kronikoje, kalbant apie 1294 m. įvykius, paskui ne kartą iškyla kryžiuočių ir Lietuvos XIV a. šaltiniuose, o paskutinį kartą paminėtas 1420 m. Vytauto laiške, kur paaiškinta jo reikšmė (žemė, kuri yra aukščiau nei žemaičių) ir nurodoma, kad jį tevirtojantys jau tik žemaičiai. Tačiau 1323 m. Aukštaitijos sąvoką tebevirtavo ir paties didžiojo kunigaikščio Gedimino kanceliarija, suvokdama ją kaip vieną iš dviejų tikrosios Lietuvos sudedamųjų dalių (šalia Žemaičių). Jau XIV a. šaltiniuose kaip skiriamoji Aukštaitijos ir Žemaitijos riba išryškėjo Nevėžis. Ji išsilaikė iki XIX a., kai ėmė formuotis Nevėžio nesiekiančios tarminės Žemaitijos samprata. XVI–XIX a. Aukštaitija buvo suvokiama kaip viena iš dviejų tikrosios Lietuvos sudedamųjų dalių, bet vadinta jau ne Aukštaitija, o Lietuva siauresne prasme (atsirado dichotomija „Žemaičiai ir Lietuva“). Pastaruoju metu išpopuliarėjo archeologo Adolfo Tautavičiaus hipotezė, kad pirmine prasme aukštaičiais vadinosi tik Vidurio Lietuvos gyventojai (abipus Nevėžio), tačiau rašytiniais šaltiniais tokia Aukštaitijos samprata nepagrindžiama.

Istorinė Aukštaitija, arba „tikroji Lietuva“, buvo viena iš keturių pagrindinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalių. Lietuvos kunigaikštystė susikūrė apie XII a., o jos valdovams sėkmingai plėtojant politinę diplomatiją ne-

trukus tapo ir galingiausia tarp baltų žemių. Vienas iš senesnių Aukštaitijos centrų buvo Kernavė, vėliau valstybės sostinės titulą perėmė Trakai, Vilnius. XIII–XIX a. Aukštaitija smarkiai išsiplėtė. Baltų (aisčių) gentinių darinių palikimas ir ankstyvi kultūriniai ryšiai su rytų slavais lėmė šiandieninės Aukštaitijos savitumą, gyvensenos ir etninės kultūros įvairovę.

Regiono centras(-ai). Dėl Aukštaitijos centro vardo nuo seno konkuruoja du miestai – Utena ir Panevėžys. Utena pirmą kartą istoriniuose šaltiniuose paminėta 1261 m., nuo XIV a. buvo administraciniu valsčiaus centru. Šis miestas pasižymi stipria aukštaitiška savimone. Panevėžys pirmą kartą paminėtas beveik 250 metų vėliau (1503 m.), administraciniu centru tapo nuo XVI a. Esantis patogioje geografinėje padėtyje, Panevėžys yra vienas didžiausių Šiaurės Lietuvos miestų, kuris ekonominiu, kultūriniu bei švietimo požiūriu turi regiono centro reikšmę.

Herbas ir vėliava. 2006 m. Lietuvos heraldikos komisija patvirtino Aukštaitijos heraldinių ženklų – herbo ir vėliavos – projektus. Jie sukurti remiantis Žygimanto Augusto laikų Lietuvos mažuoju antspaudu.

Aukštaitijos herbas

Aukštaitijos vėliava

Raudona Vyčio spalva reiškia gyvybę, meilę, drąsą, už Tėvynę praliętą kraują, o sidabrinė – kilumą, sąžiningumą, dorumą. Aukštaitijos herbą laiko angelai, pasirinkti kaip simbolinė krašto apsauga. Herbo apačioje lotyniškai užrašyta *Patriam tuam mundum existima*, lietuviškai reiškia „Savo Tėvynę laikyk visu pasauliu“ (primenant, kad pasau-

lis prasideda nuo gimtosios žemės). Aukštaitijos vėliavos fonas raudonas, jo centre – Aukštaitijos herbas.

Kraštovaizdis. Vaizdingiausiomis vietovėmis garsėja regiono rytai – čia nuo Zarasų pro Ignaliną ir Molėtus iki Dubingių nusidriekęs didysis ežerynas su gausybe vaizdingų ežerų. Ledynmečio palikimas – Aukštaičių aukštuma su įspūdingomis kalvomis, protėvių įrengtais piliakalniais ir šventkalniais, legendine Labanoro giria ir kitais miškais, seniausiu Lietuvoje Stelmužės ąžuolu. Vakarų aukštaičių plynaukštę kerta vaizdingoji Šventosios upė, tekanti pro Anykščių šilėlį, Puntuko riedulį ir Andrioniškio miškus. Nuo Kauno iki Panevėžio tęsiasi Nevėžio lygumos platybės, šiaurėje pereinančios į Mūšos–Nemunėlio lygumą, dar toliau – į Žemgalės lygumą, kurias dėl derlingiausių žemių plotų galima pavadinti „Lietuvos aruodu“. Šiauriniame regiono pakraštyje – Palatvėje – atsidengia dolomito klodai, gipso telkinius tirpdęs vanduo kuria vis naujas karstines įgriuvas Pasvalio–Biržų krašte. Vakarų Aukštaitijos (esančios Vidurio Lietuvoje) kraštovaizdį paįvairina Žaliosios ir Biržų girios, kiti miškai ir giraitės.

Etninė architektūra. Seniausieji krašto gyventojai kurdavosi paupiuose, taip pat pelkėse bei kituose vandens telkiniuose, kuriuose aptikta stovėjusių polinių gyvenviečių pėdsakų. Regiono gyvenimą labai pakeitė XV a. atsiradusi baudžiava ir XVI a. pradėta Valakų reforma, kai apylinkių žmonės buvo sukeliama į taisyklingai suplanuotus gatvinius rėžinius kaimus. Tuomet tik didžiųjų žemvaldžių nepasiektuose plotuose išliko mažesnių kaimelių ar sodybų, kur trobesiai sustatyti laisviau. Gatvinių kaimų sodybinuose rėžiuose arčiau kelio būdavo įkuriamos aukštaitiškos dvišalės pirkios ir svirnai, jie apsodinami tradiciniais medžiais (ąžuolais, liepomis, klevais, uosiais), šalia namo puikuodavosi spalvingi gėlių darželiai. Ūkiniai trobesiai buvo statomi rėžio gilumoje, kartais ir kitapus gatvės. Senovinių gyvenimą priminė didieji aukštaičių kluonai – aukštos jų stogų kupetos apgobdavo erdvias šalines (jose būdavo kraunamas derlius) ir grendymą (ant jo kuldavo spragilais, laikydavo vežimus ir kt.). XIX a. įsigalėjęs ūkio padalijimo sūnums paprotys vis labiau tankino gatvinių kaimų užstatymą, mažazemiai paveldėtojai statėsi vis skurdesnius trobesius. Derlingose Vidurio ir Šiaurės Lietuvos žemėse gyvenę turtingesni valstiečiai statėsi didesnius ir puošnesnius pastatus, išsikeldavo į vienkiemius, kur atsirasdavo ir dvareliams prilygstančių trobesių – dviaukščių tvartų, didžiųjų svirnų, puošnių pirklių ar naujoviškesnių medinių namų, o Palatvėje – ir mūrinių statinių. Prieškarinėje Lietuvos Respublikoje įvykdžius žemės reformą, dauguma senųjų gatvinių kaimų išsiskirstė, susikūrė daugybė naujų vienkiemų.

Patarmės. Pagal tarmių klasifikaciją, beveik visa Aukštaitija priklauso *rytų aukštaičių* patarmei. Ji dar skirstoma į *anykštėnų* (Anykščiai, Adomynė, Balninkai, Lyduokiai, Panemunėlis, Svėdasai, Žemaitkiemis), *kupiškėnų* (Kupiškis, Palėvenė, Pandėlys, Papilys, Skapiškis, Subačius), *panevežiškių* (Panevėžys, Biržai, Joniškėlis, Karsakiškis, Kavarskas, Krekenava, Linkuva, Miežiškiai, Nemunėlio Radviliškis,

Pasvalys, Pašvitinys, Pušalotas, Raguva, Ramygala, Saločiai, Siesikai, Smilgiai, Šeduva, Traupis, Vabalninkas, Vaškai, Vidiškiai, Žeimelis), *širvintiškių* (Širvintos, Gelvonai, Giedraičiai, Musninkai, Ukmergė), *uteniškių* (Utena, Alanta, Daugailiai, Debeikiai, Dusetos, Inturkė, Kriaunos, Kuktiškės, Molėtai, Obeliai, Rokiškis, Salakas, Užpaliai, Zarasai), *vilniškių* (Adutiškis, Daugėliškis, Dysna, Dotenėnai, Dūkštas, Ignalina, Kaltanėnai, Linkmenys, Mielagėnai, Palušė, Rimšė, Švenčionėliai, Švenčionys, Tverečius).

Vakarinei Aukštaitijos daliai būdingos *vakarų aukštaičių* patarmės – *šiauliškių* (Jonava, Joniškis, Pašušvys, Rudiškiai, Skaistgirys, Šakyna, Šaukotas, Žagarė) ir *kauniškių* (Kaišiadorys, Vilkija).

Etninė muzika. Aukštaitija garsi sutartinėmis – savitomis senovinėmis daugiabalsėmis giesmėmis (iš kurių kai kurios buvo šokamos ir žaidžiamos) bei ragų, daudyčių, skudučių, lamzdelių, kanklių instrumentinės polifonijos kūriniams. Nuostata Aukštaitiją laikyti vokalinio daugiabalsiškumo židiniu Lietuvoje yra neatsitiktinė – iki pat XX a. pradžios Šiaurės rytų Aukštaitijoje gyvavo senasis polifoninis stilius – sutartinės ir joms artima instrumentinė muzika¹. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Lietuvoje bepradedąs įsigalėti homofoninis daugiabalsiškumas, manoma, pirmiausiai suleido šaknis Aukštaitijoje, iš ten plito į kitus regionus. Tarp arba greta senojo ir naujojo daugiabalsiškumo rūšių Aukštaitijoje gyvavo ir monofonija (vienbalsiškumas), kuri yra dvejopa: 1) seniausios ir senės sandaros dainų klodas (gyvulių ganymo šūksniai, signalai; raliavimai, ridavimai, verkavimai, lopšinės ir kt.); 2) vėlesnės lyrinės vienbalsės dainos.

Rytų aukštaičiai paprastai dainuoja aukštesniais, lengvai vibruojančiais balsais, o labiau į vakarus ir šiaurę – apie Šeduvą, Pakruojį, Biržus – balso spalva tamsesnė, išgaunamas gilesnis garsas. Aukštaitijoje pagal tam tikrus bruožus (dainavimo stilių, balso tembro savybes, melodinius ir intonacinius branduolius ir kt.) galima išskirti tam tikrus subregionus. Pavyzdžiui, pastebėta, kad savitomis pradinių melodinių intonacijų slinktimis pasižymi dainos, gyvuojančios lokaliaje teritorijoje, kuri iš dalies tapatintina su pietų panevėžiškių tarmės plotu. Kai kur aptinkami saviti pritarimo antruoju balsu būdai: antai Ukmergės, Molėtų, Kėdainių ir Panevėžio (pietvakarinės dalies) rajonuose pritariantieji balsai vietomis dainuoja vienbalsiai su pirmuoju balsu. Nibragalio k. Panevėžio r. iki šių dienų išliko savita daugiabalsio dainavimo tradicija, vienam iš balsų bosuojant („bosavojant“), panašus bosavimas, dainuojant trim arba keturias balsais, anksčiau buvo žinomas ir kitose Aukštaitijos vietose. Pietrytinio pakraščio dainų melodika gimininga

1 Sutartinės pripažintos unikaliu tradicinės muzikos fenomenu ne tik Lietuvoje, bet ir visame pasaulyje: 2010 m. sutartinės įtrauktos į UNESCO reprezentatyvųjį žmonijos nematerialaus kultūros paveldo šedevrų sąrašą. Kasmet vis kitame mieste rengiamos Aukštaitijos regiono sutartinių šventės „Sutarjiela“ (2015 m. Panevėžyje bus rengiama jau X šventė).

Rokiškio folkloro ansamblio „Gastauta“ moterys pasipuošusios aukštaičių tautiniu kostiumu, 2015 m. Nuotr. V. Jocio

Rytų Dzūkijos muzikiniam dialektui – kartais nustatyti ribą tarp rytų aukštaičių ir rytų dzūkų labai sudėtinga.

Regionas garsėja gausiomis ir įvairiomis vestuvių dainomis, ypač – vestuvininkų (pamergių, svočios ir kt.) apdainavimais, skambiais šienapjūtės *valiavimais*, ilgomis linarūtės dainomis, apdainuojančiomis visą „lino mūką“ ir, žinoma, smagiomis vaišių dainomis, kurios neatsiejamos nuo Aukštaitijoje gyvybingo aludarystės papročio.

Aukštaitijoje nuo seno gyvavo labai įvairūs muzikos instrumentai. Senojo stiliaus polifoniniams kūriniams groti naudoti skudučiai, lamzdeliai, mediniai trimitai (ragai ir daudytės), penkiastygės kanklės, rečiau – birbynės, monofoniniams – lumzdelis, ožragis, birbynė ir kt. Rytų Aukštaitijoje populiaru buvo dūda, arba dūdmaišis („kulinė dūda“, „kulinė su ūku“, „Labanoro dūda“ ir pan.). Iki šiol Rytų Lietuvos kaimuose tebeskambinama cimbolais, griežiama Peterburgo armonikomis, mušamas tambūrinas („barabanas“, „būbnelis“ ir pan.). Peterburgo („Peterburgska“) armonika ypač mėgstama groti Zarasų, Rokiškio ir gretimuose rajonuose². Aukštaitijoje populiarios instrumentinės kapelos, kurių sudėtis gali būti labai įvairi: smuikas, armonika, barabanas; smuikas, klarnetas, armonika; ir pan. Griežta ir dviem smuikais; smuiku pritariant devyniastygėmis kanklėmis ir pan. Grojant kapeloje anksčiau vartotas ir bandūrėlis, lamzdelis, lūpinė armonikėlė, beržo tošis.

Tautinis kostiumas. Aukštaitijos moterų drabužiai dažnai vadinami pačiais archajiškiausiai Lietuvoje. Tokį įspūdį

sukelia baltų lino audinių daugybė ir viduramžius primenantys nuometai, kuriuos ištekėjusios moterys kai kuriose vietovėse ryšėjo dar XX a. viduryje. Lininiai drabužiai Rytų Aukštaitijoje iki pat XX a. pradžios vis dar būdavo puošiami įtaisais raudonų siūlų – *žičkų* – geometriniiais ornamentais. Ypač puošnios aukštaičių liemenės, kurias siuvo iš brangių pramoninių audinių – brokato, šilko, aksomo, rečiau – iš namie austų. Merginos puošėsi *karūnėlėmis* ir *galionais*, kurių galus užpakalyje sukryžiuodavo, o prisegti platūs raštuoti šilko kaspiniai gražiai krisdavo ant nugaros. Ypatingos Kupiškio apylinkėse pamergių dėvėtos karūnėlės, vadinamos *kalpokais*. Aukštaitės mėgo puošti sidabriniais karoliais. Moterys juosėjo pintinėmis ir rinktinėmis, vyrai – pintinėmis ir vytinėmis juostomis.

Aukštaičiai vyrai šventadieniais mūvėdavo baltais liniais marškiniais, tačiau jų iš po svarbiausio drabužio – sermėgos – beveik nesimatydavo. Kelnės dažniausiai buvo siuvinamos iš naminio vilnonio ar pusvilnonio tamsių spalvų audinio. Labai svarbios aukštaičio vyro išėiginio kostiumo dalys – batai ir skrybėlė. Rytinėje Aukštaitijos dalyje ilgai išliko vadinamoji *magierka* – skrybėlė su prie kaubrės priglundusiais kraštais, vakarinėje – skrybėlė aukšta *kaubre* ir platesniais tiesiais *bryliais*. Santūrių spalvų vyrišką kostiumą pagyvino keli ryškesni priedai: marga vilnonė arba šilkinė kaklaskarė, skrybėlę puošiančios ir batų aulus prilaikančios juostelės, prie skrybėlės prisegtos plunksnos ir ryškių spalvų sermėgą juosianti juosta.

Kulinarinis paveldas. Aukštaitija garsėja blynais. Tikrieji aukštaitiški blynai yra paliepsniai, kurie kepami ant žarijų, prie ugnies – tokiu būdu iš karto kepa abi pusės. Kitas aukštaitiškas blynų receptas – rauginti blynai, kurie užmaišomi iš vakaro, būtinai įtarkuojama bulvių. Po

² Grojimo Peterburgo („Peterburgska“) armonika tradicijai puoselėti Utenoje rengiami Peterburgo armonikos festivaliai.

skerstuvų kepami *kraujiniai blynai* – į ruginę tešlą įplakama kraujo.

Kitas populiarus aukštaičių patiekalas yra virtiniai – tai miltinės tešlos kukuliai su įdaru. Mėgsta aukštaičiai ir *kakorus (makorus)*, kurie kiekvienam Aukštaitijos pakraštyje vis kitokie, bet pagrindas – virtos ir sutrintos bulvės bei miltai. Prie šių ir kitų patiekalų aukštaičiai patiekia daugybę dažinių – taukinį, kruopinį, bulvinį, kopūstinį, burokinį, kiaušininį, miltinį.

Šiauriniai aukštaičiai pasižymi ilgametėmis miežinio salyklinio alaus gaminto ir vartojimo tradicijomis, per Sekminių sambarius rengtais sudėtinio alaus pobūviais.

Kitos savitos tradicijos. Aukštaitija išsiskiria unikaliais Sekminių papročiais: pavyzdžiui, dar gyvuoja paprotys Ignalinos r. Meironių kaime per Sekmines plukdyti vainikais papuoštas karves į ežero salą ganiavai. Savitumu pasižymi ir vidurvasario *kupolinių* tradicijos, ilgiausiai išlikusios regiono pietrytinėje dalyje.

DZŪKIJA (DAINAVA)

Dzūkijos pavadinimas pradėtas vartoti tik XIX a. Jis kilo nuo dzūkų tarminės ypatybės dzūkuoti, t. y. tarti „c“ ir „dz“ vietoj „t“ ir „d“. Dzūkija turi ir kitą savo krašto vardą – Dainava, kuris žinomas nuo XIII a. Dainavos pavadinimą XX a. ypač išpopuliarino Vincas Mickevičius-Krėvė.

Istorinės ištakos. Manoma, kad vėlyvojo geležies amžiaus jotvingiams priklausiusios *dainavių* genties palikimas – akmenų pilkapių dešiniajame Nemuno krante ir Merkio baseine. Dainavos žemė greičiausiai apėmė visą dainavių genties gyventą kraštą, daug didesnę negu šiandieninė Dzūkija. Manoma, kad tai buvo viena iš keturių jotvingių žemių. Pirmą kartą ji kaip „terra Deynowe“ (Dainavos žemė) paminėta 1253 m. karaliaus Mindaugo donaciniame akte Livonijos kryžiuočiams. Dažnai puldinėjami lenkų, rytų slavų, voluinėnų ir kryžiuočių, jotvingiai nusilpo ir ėmė nykti, todėl XII–XIII a. Dainava buvo įjungta į LDK sudėtį, o tai nulėmė dainavių genties sulietuvėjimą. Iš pradžių Dainava tapo Trakų dalinės kunigaikštystės, o nuo 1413 m. – Trakų vaivadijos dalimi. Istorikai teigia, kad senovės dainavius visiškai tapatinti su mūsų dienų dzūkais negalima, tačiau daugelis tyrinėtojų pripažįsta, kad dzūkų etninėje kultūroje galima rasti ne taip jau mažai dainavių (jotvingių) kultūrinio paveldo bruožų, kurie aiškiai pastebimi ir dabartinėje dzūkiškoje savimonėje.

Dzūkai pagal gyvensenos ypatumus, tradicinės kultūros bruožus, charakterio savybes skirstomi į šilų (*cikriniai*), laukų ir Užnemunės dzūkus. Galima pastebėti, kad savitais, išskirtiniais bruožais pasižymi ir Dieveniškų, Švenčionių bei kitų arealų dzūkai, kurie gyvena ne dainavių teritorijoje, o istorinio Lietuvos valstybės branduolio žemėse.

Regiono centras(-ai). Dabartine Dzūkijos sostine tituluojamas Alytus. Tačiau nuo seniausių laikų Dzūkijoje svarbus ekonominis, kultūrinis, teritoriją administruojantis ir

organizuojantis centras buvo ir Merkinė. Trakų vaivadijai priklausė Alytaus ir Merkinės vėliavos, pagal kurias skirstėsi šių apylinkių bajorai karo atveju. Alytaus vaidmenį padidino XVI a. įkurta Alytaus ekonomija, taip pat 1775 m. iš Trakų ir Merkinės į Alytų perkelti pavieto teismai. Nuo XIX a. politiškai, ekonomiškai, administraciškai ir kultūriškai pradėjo dominuoti Alytus, vėliau susiformavo mažesnieji Dzūkijos centrai – Varėna ir Lazdijai.

Herbas ir vėliava. Dzūkijos herbo projektas Lietuvos heraldikos komisijos buvo patvirtintas 2003 m.

Dzūkijos herbas

Simbolių Dzūkijos herbei tyrinėtojai ieškojo senojoje Trakų žemės heraldikoje: herbe vaizduojamas šarvuotas karys su ietimi ir skydu siejasi su kunigaikščiu Kęstučiu, kurio valdymo metais buvo įsteigta Trakų kunigaikštystė, toks karys buvo vaizduojamas ir Kęstučio antspauduose. Herbe esantis užrašas *Ex gente bellicosissima populus laboriosus* lietuviškai reiškia „Iš karingiausios genties – darbštūs žmonės“. Dzūkijos vėliavos fonas baltas, jo centre – Dzūkijos herbas.

Kraštovaizdis. Ledynmetis paliko žinomuosius Dzūkijos smėlynus ir kalvynų ežerus, kurių virtinė nusidriekia nuo Lazdijų ir Veisiejų (pro didžiuosius Dusios ir Metelių ežerus, pro Daugų ežeryną) iki Trakų. Piečiau žymiausias dzūkų upės Merkio smėlingoje lygumoje stūkso didžiosios Dzūkijos girios, kurios tęsiasi nuo Kapčiamiesčio pro Druskininkus ir Marcinkonis, Varėną ir Rūdninkus iki Vilniaus, o už jo stūkso Nemenčinės ir Pabradės miškai. Grybingieji pušynai, vaizdingieji kerpšiliai tarp Ūlos ir Katros upių apsupa garsųjį Čepkelių raistą – žmonių nepakeistos gamtos karaliją. Paupių smėlynuose kūrėsi seniausieji Lietuvos gyventojai, vėliau aukštumėlėse buvo įrengti piliakalniai, nuo Liškiavos ir Merkinės iki Punios ant aukštų Nemuno krantų rikiavosi pilių virtinė. Į regiono teritoriją patenka Trakai ir Vilnius, kurie žymėjo Lietuvos valstybės ištakas, juose pastatytos pirmosios svarbiausios Lietuvos mūrinės pily. Medininkų aukštumose iškyla aukščiausios Lietuvos viršūnės – Aukštojo ir Juozapinės kalnai.

Etninė architektūra. Regiono lygumose vyravusios smėlingos dirvos lėmė skurdesnę tenykščių žemdirbių gyvenimą, jų sodybų ir trobesių kuklumą. Giriiose gyvenę šiliniai dzūkai statė nedidelius ūkinius pastatėlius, talpinusius negausų derlių ir gyvulius. Nuošaliuose miškuose

ir paraisčiuose naujakuriai sodybas statėsi patogesnėse vietose, greta jų grupėmis kūrėsi giminaičiai ir palikuvynys (pavyzdžiui, taip susikūrė Musteikos kaimas). Apsigyvenusieji derlingesnėse žemėse žmonės baudžiavos metais buvo suvaryti į gatvinius rėžinius kaimus, kurių virtinės išliko Valkininkų ir Dieveniškų apylinkėse. Gatviniuose kaimuose arčiau kelio būdavo statoma pirkia ir svirnas, sodinamas gėlių darželis, daug kur stovėjo dailūs mediniai kryžiai, toliau nuo kelio – tvartai ir daržinė. Greta daugumos standartinių gatvinių kaimų pasitaikydavo ir kitaip suformuotų gyvenviečių. Švendubrės kaimas prie Druskininkų garsėjo savo dydžiu ir gyvenimo ankštumu – tame pačiame sodybiniame rėžyje savo pastatėlius statydavo vis nauji žentai ir marčios, nedideliuose kiemuose būdavo po kelias šeimininkes. Kitur gatvinių kaimų sodybinius rėžius pasidalydavo įpėdiniai, vis siauresniuose ploteliuose statydavę savo trobesius, neretai tapdavusius vienu jungtiniu ilgu statiniu iš kelių dalių. Kaimas būdavo itin glaudžiai užstatytas mediniais trobesiais su šiaudiniais stogais, dėl to jį neretai nusiaubdavo gaisrai. Daug senoviškų kaimų ir trobesių išliko po Pirmojo pasaulinio karo Lenkijos užimtame Vilniaus krašte, nes jame nevyko žemės reforma, kaip kitose Lietuvos dalyse. Derlingesniuose plotuose šiauriau Merkio būta daugiau pasiturinčių ūkininkų namų ir svirnų, išpuoštų įvairiais mediniais drožiniais. Dar turtingesnes sodybas, panašias į suvalkiečių, statėsi Užnemunės dzūkai.

Patarmės. Pagal tarmių klasifikaciją, didžioji Dzūkijos dalis priskiriama *pietų aukštaičių* patarnei (Alytus, Aukštadvaris, Druskininkai, Duomenys, Eišiškės, Kabeliai, Kaniava, Leipalingis, Marcinkonys, Merkinė, Musteika, Nemunaitis, Palomenė, Rudamina, Rudnia, Simnas, Valkininkai, Varenė, Veisiejai, Vievis). Nedidelė pereinamoji teritorija į Suvalkiją priskiriama *vakarų aukštaičių* kauniškių patarnei (Jieznas, Prienai, Birštonas, Punia), o rytinė Dzūkijos dalis – *rytų aukštaičių vilniškių* patarnei (Dieveniškės, Maišiagala, Nemenčinė, Pabradė).

Etninė muzika. Dzūkija – tautosakos tyrinėtojams ypač dėkingas kraštas. Dzūkų kaimuose iki pat XX a. vidurio dar buvo išlikęs senasis valstietiškas gyvenimo būdas, pagrįstas natūralia cikliška laiko tėkme. Čia ilgiau nei kitur tebebuvo švenčiamos įvairios kalendorinės šventės, iškilmingomis apeigomis palydimi žemės ūkio darbai, tebesilaikoma senųjų vestuvinių, laidojimo ir kt. papročių. Visa tai buvo darniai susipynę su dainomis – būtina visų švenčių ir apeigų dalimi. Senosios dzūkų vienbalsės dainos tebegyvos ir šių dienų kaimo dainininkų atmintyje. Žemdirbių bendruomenei tai ne paprastos dainos, dainuojamos bet kada, bet kur ir bet kaip, bet *giesmės*, turėjusios sakralinę paskirtį, pasižymėjusios savitu atlikimu. Kalendorinių giesmių melodijos – tai savotiški muzikiniai simboliai, daugelį amžių žymėję metų laikotarpius arba konkrečias metų šventes. Daugelis kalendorinių švenčių turi tik joms būdingas melodijas, intonacines bei ritmo formules. Pastarosios dažnai išreikštos refrenu, būdingu konkrečiai šventei, pvz., *kalėda, leliumai, jurja, to to to, ralia rolia* ir kt.

Senieji darbai – avižapjūtė ir grikių rovimas – nederlingose, smėlėtose dzūkų žemėse buvo palydimi savitų siauros melodinės apimties dainų, žinomų tik šiame regione. Rugiapjūtės giesmės, pasižyminčios garsiu, pratisu giedojimu, dažnai – laisva ritmika, paplitusios kur kas plačiau nei Dzūkija. Joms giminingos baltarusių, ukrainiečių, slovakų, bulgarų ir kt. melodijos, matyt, mena baltų ir slavų bendrystės laikus.

Daugelis senųjų kalendorinių, darbo ir vestuvinių dainų buvo dainuojamos būriu, visiems dainuojant unisonu su nedideliais melodiniais nukrypimais arba dviem (kartais trim) grupėmis pakaitomis. Daugelis šių dainų melodijų yra santūrios, gana griežtos ritmikos. Vėlyvesnės lyrinės dzūkų dainų melodijos yra platesnės apimties, dažnai labai vingrios, pasižyminčios įvairias dermės atspalviais. Talentingos dzūkų dainininkės, tikros „dainų karalienės“, kūrybiškai išpuošia tokias melodijas gausiais ornamentais.

Gerokai skiriasi pietų ir rytų dzūkų dainų repertuaras ir melodinės savybės. Pietinėje Dzūkijoje išlikusios grikių rovimo ir avižapjūtės dainos, Rytų Dzūkijoje gyvuoja Užgavėnių pasivažinėjimo, Jurginių, sūpuoklinės, paruginės ir kt. giesmės. Gerokai skiriasi abiejų subregionų folkloro melodinės intonacijos, pavyzdžiui, net ir raudos čia kitokios.

Pastaruoju metu Dzūkijoje vis labiau įsigali daugiabalsio dainavimo tradicija. Net ir minorinio atspalvio melodijoms čia pritariama, tarpais abiem balsams sueinant į unisoną. Pamažu kinta ne tik dzūkų dainavimo būdas, bet ir jų melodijų intonacijos, įgaudamos vis daugiau aukštaičiams būdingų melodikos bruožų.

Dzūkijoje nuo seno puoselėta smuikavimo tradicija. Smuikas – būtinas Velykų lalavimo apeigų atributas – su lalavinkais visuomet eidavo nors vienas smuikininkas (arba cimbolininkas, rytų Dzūkijoje – „dūduorius“ (dūdmaišininkas), vėliau – armonikininkas). Smuikavimas – svarbi vestuvių papročių dalis, smuiku pritariavo dovanojimo dainoms, „virkdydavo“ jaunąją ir t. t. (neturtingose vestuvėse būdavo griežiama vienu smuiku, turtingesnėse – dviem, kartais net trim smuikais). Nors smuiką ir cimbolus po truputį išstūmė vokiškos ir rusiškos armonikos, bajanai, Dzūkijoje jie vis dar tebėra vertinami ir naudojami.

Tautinis kostiumas. Dzūkės ypač ilgai vilkėjo tradiciniais drabužiais. Jie XIX a. pasižymėjo margumu. Prie dažniausiai languotų sijonų derinamos margos prijuostės, kurių Dzūkijoje buvo ypač didelė įvairovė – vienos šviesios ar tamsios languotos, dryžuotos, apačioje puoštos kaišytais ornamentais, kitos sudryžuotos skersiniais spalvingais *dimučių* ruoželiais, dar kitų languose žėri po visą audeklo plotą išmėtytos žvaigždutės. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje dzūkės ryšėjo kitokiomis prijuostėmis – tamsaus dugno, apačioje siuvinėtomis ryškiaspalvėmis gėlėmis.

Moterys dėvėjo įvairias kepurėles, kurias siuvo iš piniko, balto ar spalvoto audinio, vėliau nėrė vąšeliu, ant jų gobėsi namie austomis baltomis ar languotomis, arba pirktinėmis skarelėmis, mėgo antkakčius, pasiūtus iš kaspinių, juostelių,

karoliukų. Puošėsi keliomis eilėmis raudono koralo karolių, kuriuos suverdavo itin išmaniai.

Neatskiriama tiek vyriško, tiek moteriško dzūkų tautinio kostiumo dalis – juostos. Nė vienas kitas Lietuvos etnografinis regionas negali pasigirti tokia juostų gausybe ir įvairove kaip dzūkai. Jos – svarbus akcentas, padedantis sukurti kostiumo spalvingumo įspūdį.

Kulinarinis paveldas. Prastos ir lengvos pietinės Lietuvos žemės lėmė, kad Dzūkijoje labiausiai paplitusi javinė kultūra – griekiai. Dzūkės didžiuojasi savo griekinių miltų pyragais – *babkomis*. Populiarus valgis – griekių *buzelė* (smulkiai sumalti griekiniai miltai, įplakti į rūgusį pieną). Iš apeiginių valgių ilgiau negu kituose Lietuvos kraštuose išlaikytas paprotys kepti bulvių ir griekių tešlos pailgas, batono dydžio bandeles su kanapių ar aguonų įdaru – *šaltanosius*.

Šiliniai dzūkai priskaičiuoja apie 100 rūšių nenuodingų grybų, o patys valgo tik baravykus (tik juos ir vadina grybais), dar voveraites, žaliuokes ir rudmėses, kurias raugia arba sūdo kaip agurkus. Džiovintais baravykais gardina kopūstienę, bulvieneę, burokėlių, kruopų sriubas. Dzūkų šeiminkės moka išvirti *grybų rasalą* – džiovintų baravykų viralą, patirštintą miežinėmis kruopomis ir pagardintą papkepintais svogūnais.

Dzūkijoje mėgstamos ir bulvės. Gyvavo tradicija jas ant krosnies pado kepti kiekvieną rytą. Vakarienei grūdavo bulvinę košę, į kurią pildavo porą saujų aguonų. Tokia košė dažnai valgyta tiesiog užsėrbiant vandeniu, pagardintu trintomis spanguolėmis. Šventadieniams dzūkai kepdavo tarquotines *bulvoines bandas*. Iškeptas ant kopūstlapio, apvalias bandas perliedavo aguonpieniu, pertepdavo medumi ir dar palaikydavo šiltoje krosnyje.

Dar viena dzūkų kulinarinė įdomybė – jie iki šiol mėgsta valgyti nerūkytus kumpius, dešras ir lašinius. Kaip prieskonį naudoja barstuko (augalas) sėklas, kuriomis tirštai nubarsto lašinius, deda į dešras bei skilandį.

Kitos savitos tradicijos. Šiame regione dar ir šiandien galima pamatyti itin senovišką bitininkavimo būdą, prižiūrint bites pušų drevėse. Kopti medžio kamienu naudojamas išmoningas virvių ir medinių kablių įtaisas, vadinamas *geiniu*. Čia ilgiausiai Lietuvoje praktikuoti archajiniai žvejybos, medžioklės būdai.

Dzūkijoje ilgiausiai išsilaikė stiprios bendruomeniškumo apraiškos: pavyzdžiui, darbų talkos, verpimo ir plunksnų plėšymo vakaronės su dainomis ir žaidimais, velykinio *lalavimo* papročiai, bendrės kaimo pirties lankymas, saviti gimdyvės ir jaunamartės pirties papročiai. Dar XX a. antrojoje pusėje čia buvo populiari bendrai ganyti viso kaimo gyvulius, bendrai tartis kaimo bendruomenės reikalais.

Dar ir šiandien nuošalesniuose Dzūkijos kaimuose, tęsiant senovines tradicijas, per Vėlines kapinėse užkuriami laužai. Kaimo žmonės prie ugnies prisimena pasitraukusius iš gyvųjų tarpo gimines ir kaimynus. Dzūkijoje iki šių dienų išliko senas mirusiųjų apraudojimo paprotys. Rauda

daugelio žmonių vis dar suvokiama kaip būtina mirusiojo palydėjimo anapus priemonė. Geros raudotojos, gebančios gražiais žodžiais apgarbstyti velionį, kaimo bendruomenėje vertinamos ir gerbiamos.

SUVALKIJA (SŪDUVA)

Seniausias regiono pavadinimas – Sūduva, kilęs nuo sūduvių genties. Nuo XVIII a. pabaigos šį kraštą, atitekusį Prūsijai, imta vadinti Užnemune (tai iš esmės geografinis terminas, reiškiantis iš likusios Lietuvos pusės žvelgiant į anapus Nemuno kairiojo kranto plytinčias žemes). Nuo 1867 m. šiai teritorijai patekus į carinės Rusijos sudarytą Suvalkų guberniją, atsirado Suvalkijos pavadinimas. XX a. dažnai pavadinimai Sūduva, Užnemunė ir Suvalkija buvo vartojami kaip sinonimai, turint omenyje tą pačią teritoriją. Jai buvo priskirti ir Užnemunės dzūkai, kol nuo 8 dešimtmečio įsitvirtino etnografinės Suvalkijos sąvoka, apimanti vien suvalkiečiams priskiriamų zanavykų ir kapsų apgyvendintas žemes.

Dėl geresnių socialinių, ekonominių bei kultūrinių sąlygų, žemdirbystei palankių derlingų žemių, regiono gyventojai tapo turtingiausiais XIX–XX a. Lietuvos ūkininkais, tuo laikotarpiu davė šaliai daugiausia išsilavinusių žmonių. Iš šio regiono yra kilę net šeši iš dvidešimties Valstybės atkūrimo, Vasario 16-osios akto signatarų, vienas iš jų – Lietuvos patriarchas Jonas Basanavičius. Šiame krašte gimė ir Lietuvos himno autorius Vincas Kudirka bei lietuvių bendrinės kalbos kūrėjas Jonas Jablonskis.

Istorinės ištakos. Sūduvių vardas šaltiniuose paminimas anksčiau nei bet kurios kitos istorinių laikų baltų genties, gyvenusios dabartinėje Lietuvos teritorijoje: jau apie 150 m. parašytoje Klaudijaus Ptolemėjaus „Geografijoje“ minimi „galindai ir sudinai“, kurie kaimynystėje išgyveno iki pat XIII a., kai apie juos daugiau informacijos pateikė Petras Dusburgietis. Sūduvių žemių konfederacijos formavimosi procesą sužlugdė kryžiuočiai, 1278–1283 m. sunaikinę svarbiausius Sūduvos centrus, daugumą sūduvių išžudę, dalį ištrėmę į Sembą. Kraštą galutinai nuniokojo XIII a. pabaigos – XIV a. karai, kol nemaža jo dalis pavirto dykra, apaugo neįžengiamomis giriomis. Po Žalgirio mūšio ir 1422 m. Melno taikos sutarties dalis etninių Sūduvos žemių buvo priskirta Lietuvai, prasidėjo krašto atkūrimas. Į savo tėvų žemes grįžo nemaža dalis gyventojų, agresijos metais pasitraukusių į dešinį Nemuno krantą. Dalį naujųjų gyventojų sudarė atsikėlę pabėgėliai iš kryžiuočių užkariautų Nadruvos, Skalvos, Bartos ir kitų gretimų sričių, čia taip pat įsikūrė atvykėliai iš Kauno apylinkių, žemaičiai, aukštaičiai, Lenkijos mozūrai ir kt.

Gyventojams susimaišius, susiformavo savita etnografinė sritis. Joje iki šių dienų išliko dviejų atskirų jos sričių gyventojų skirtinga tapatybė: *zanavykų* (gyvenančių netoli Novos upės apie Kudirkos Naumiestį, Griškabūdį, Šakius – iki XVIII a. pabaigos jie priklausė istorinei Žemaitijai) bei kapsų (gyvenančių apie Marijampolę, Vilkaviškį, Kazlų Rūdą, Garliavą).

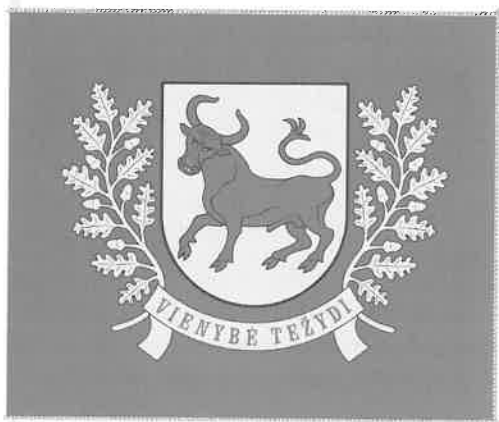
XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje Užnemunės ūkinė visuomeninė raida vyko savitai nuo likusios Lietuvos, nes šis kraštas nuo 1795 m. priklausė Prūsijai, nuo 1807 m. – Varšuvos kunigaikštystei, 1815–1915 m. – Lenkijos karalystei (Rusijos imperijos autonominiam vienetui, realią autonomiją išlaikiusiam iki 1863 m. sukilimo). Čia 1807 m., net keliasdešimt metų anksčiau negu likusioje Lietuvos dalyje, buvo panaikinta baudžiava (dar 1806 m.), valstiečiams suteikta asmens laisvė, o tai paskatino spartesnę ekonominę, socialinę, kultūrinę raidą.

Regio centro. Regiono sostine laikoma Marijampolė, tapusi kultūrinio ir ekonominiu etnografinio regiono centru. Jos teritorijoje surasti beveik keturių tūkstantmečių senumo gyvenvietės radiniai. Marijampolės apylinkėse dunkso Kumelionių piliakalnis, ant kurio buvo įrengta istorinės Kimenavos žemės centrinė pilis. Marijampolė jau XVIII a. įgijo Magdeburgo savivaldos teises. Marijampolė garsi savo šimtamete gimnazija, kurioje lietuviybę gaivino Petras Kriaučiūnas, Petras Arminas. Čia mokėsi tautinio atgimimo žadintojai Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka, Kazys Grinius, Jonas Jablonskis ir kiti.

Herbas ir vėliava. Lietuvos heraldikos komisija 2015 m. balandžio 2 d. suderino ir patvirtino Suvalkijos (Sūduvos) etnografinio regiono heraldinius simbolius, kuriuos sukūrė dailininkas Rolandas Rimkūnas.

Suvalkijos (Sūduvos) herbas

Suvalkijos (Sūduvos) vėliava

Herbo skydo sidabriniame lauke vaizduojamas raudonas tauras (akys ir dantys – sidabriniai). Skydą iš abiejų pusių puošia sidabrinės ąžuolo šakelės su gilėmis, apačioje juosiamos sidabrinio kaspiniu, kuriame raudonomis raidėmis įrašytas devizas: VIENYBĖ TEŽYDI. Sūduvos etnografinio regiono herbe naudojamos dvi spalvos: raudona ir sidabrinė, kurios laikomos svarbiausiomis ir garbingiausiomis senosios Lietuvos heraldikos spalvomis. Raudona spalva reiškia meilę, narsą, pralietą kraują už Tėvynę, o sidabrinė – dorumą, nekaltumą ir sąžiningumą. Iš esmės šios spalvos dominuoja Lietuvos etnografinių regionų heraldikos kontekste.

Kraštovaizdis. Vaizdingiausia regiono vieta – jo pietvakariniame pakraštyje iškylančios Pavištyčio–Gražiškių aukštumos, iš kurių išteka Širvinta ir kitos krašto upės. Didįjį Vištyčio ežerą apsupa aukštos kalvos. Nuo tenykščių aukštumų matyti plačiosios regiono lygumos, besidriekiančios pro Vilkaviškį ir Marijampolę Šakių ir Nemuno link. Lygumose tyvuliuoja garsusis paukščių ežeras Žuvintas, supamas šlapiųjų palių. Iš Suvalkų apylinkių atitekanti Šešupė toliau ramiai vingiuoja per derlingas lygumas iki Kudirkos Naumiesčio, kur tampa pasienio upe, atskiriančią Karaliaučiaus kraštą. Po kovų su kryžiuočiais ištuštėjusi dykra užaugo giriomis, kurias dar primena didieji Kazlų Rūdos–Lekėčių miškai. Regiono teritoriją šiaurėje ir rytuose apjuosia Nemunas, ties Balbieriškiu ir Prienais susipindamas didžiosiomis kilpomis, įspūdingai atsiveriančiomis nuo aukštųjų slėnio šlaitų. Šiaurės vakaruose įspūdingą kanjoną išgraužė sraunioji Jiesia. Senieji jotvingių piliakalniai, primenantys senųjų kovų laikus, daugiausia išliko paupiuose ir aukštumose, o kai kur ir lygumose (čia jie buvo supilti).

Etninė architektūra. Šis kraštas, kaip ir kitur Lietuvoje, XVI a. įvedus baudžią patyrė Valakų reformą, kurios metu susiformavo gatviniai kaimai. Užnemei 1795 m. atitekus Prūsijai, čia daug anksčiau negu likusioje Lietuvos dalyje nebeliko baudžios, dėl to šio krašto gyventojai iš ankštų kaimų ėmė keltis į nuosavus erdvius vienkiemius. Patogiai įsikūrę derlingose žemėse, suvalkiečiai netruko prisigyventi, sugebėjo statyti didelius trobesius tvarkingose sodybose. Iš kaimyninės Mažosios Lietuvos buvo perimta raudonplytė mūrinė statyba, stogų dengimas keraminėmis čerpėmis, taisyklingas sodybų išplanavimas. Regiono lygumose didžiuosius vienkiemius mėgta ap sodinti medžių juostomis. Kuklesnės buvo kalvynų ir panemunių gyventojų sodybos. Suvalkiečiai anksčiau už kitus pamiršo dūmines trobas, jų erdvios *stubos* ir svirnai neretai puošėsi *ertikiu* – paaukštinta pastoge. Krašte ilgainiui įsivyravo paprastesni dvišlaičiai stogai, pakeitę senovinius, į kupetas panašius stogus. Didesniam derliui suvežti būdavo statomi erdvūs kluonai, kuriuos vėliau papildydavo priestatai arkliniams maniežams (regione anksti pradėta naudoti kuliamašias ir kitus mechanizmus).

Patarmės. Pagal tarmių klasifikaciją, visi suvalkiečiai (zavnykai ir kapsai) priskiriami *vakarų aukštaičių kauniškių* patarmei.

Etninė muzika. Suvalkiečių dainuojamoji tradicija labai įvairi tiek istoriniu, tiek ir žanriniu bei stilistiniu požiūriu. Suvalkijoje (Sūduvoje) išlikę ir seniausiai klodui skirtini žanrai, ir vėlyvoji lyrika. Vienas iš seniausių archajinės melodikos klodo žanrų – ganymo dainos. Išskirtinę vietą tarp jų užima *oliavimai*, kurie sietini ne tiek su ganymo papročiais, kiek su kalendorine piemenų švente – Sekminėmis. Sekminių rytą pramigęs piemuo būdavo „apoliuojamas“ ir „užspirginamas“ – pravardžiuojamas „spirgučiu“. Išlikus bendruomeninėms talkoms, mūsų laikus pasiekė ir senosios šio krašto rugiapjūtės pabaigtuvių dainos, artimos dzūkiškoms. Rugiapjūtės dainoms giminingos ir seniausios šienapjūtės dainos. Kitų žanrų darbo dainos (arimo, malimo ir kt.) – jau lyrinės stilistikos melodikos pavyzdžiai. Nežiūrint kaimynystės su Dzūkija – kalendorinio folkloro epicentru, Suvalkijoje (Sūduvoje) žinomi tik negausūs kalendorinių dainų likučiai: keletas Joninių kupoliavimo ir Kalėdų dainų bei dainuojamųjų žaidimų, gavėnios baladžių. Saviti ir gausiausiai išlikę yra suvalkiečių vestuvių papročiai ir juos lydintios apeiginės dainos. Dalis jų paplitusios tik Suvalkijoje (Sūduvoje). Čia būta ir raudų, tačiau raudojimo tradicija išnyko anksčiau negu Dzūkijoje.

Gausiausias šiame krašte – lyrinės stilistikos dainų sluoksnis. Ypatinga gausa išsiskiria istorinės ir karo dainos bei baladės. Apskritai suvalkiečiams būdingas polinkis į epikumą, pasakojimą, tai dažnai atsispindi ir dainavimo stiliuje: melodija išdainuojama ramiai, santūriai, neskubant, tarsi „išpasakojant“ ją. Pagal bendrą melodijos struktūrą suvalkiečių dainos artimesnės Mažosios Lietuvos lietuvininkų negu dzūkų dainoms. Suvalkiečių melodijos ne tokios vingrios, saikingiau vartojamos puošmenos. Dainininkų dėmesys, atrodo, nukreiptas ne tiek į melodijų puošybą, kiek į formos sandaros išbaigtumą, grakštumą.

Seniausios suvalkiečių dainos – vienbalsės (monodinės), jos iš dalies giminingos dzūkams ir, matyt, laikytinos jotvingių palikimo dalimi. Vėlyvesnėje lyrinėje tradicijoje galima išskirti keletą sluoksnių: vienbalsės diatoninių dermių dainos; naujesnės vienbalsės melodijos, kuriose pastebima funkcinės harmonijos įtaka; homofoninio stiliaus daugiabalsės dainos; literatūrinės, bendralietuviškos dainos, romansai ir pan. Pastaruoju metu Suvalkijoje (Sūduvoje) vyrauja nerėksmingas dvibalsis dainavimas, pritariant daugiausia tercijomis. Organišku daugiabalsiu dainavimu, rodančiu ilgalaikio gludinio žymes, pasižymi zanavykai.

Senajai monodinei muzikai atlikti Suvalkijoje (Sūduvoje) naudoti įvairūs pučiamieji muzikos instrumentai (švilpynės, birbynės ir pan.), smuikas ir kt. Nuo seno čia gyva kankliavimo – ne tik pavieniui, bet ir ansambliais – tradicija. Suvalkiečių kanklės išsiskiria puošnia forma. Šių dienų Suvalkijoje mėgstama groti smuiku, armonika, cimbolais. Kapelą gali sudaryti 1–2 smuikai, armonika, cimbolai, būgnas, basetlė.

Tautinis kostiumas. Kapsių ir zanavykių šventadieniniai XIX a. drabužiai itin puošnūs. Labiausiai dėmesį traukia moterų kaišytinės prijuostės, kuriose vaivorykštės spalvo-

mis žėri stilizuoti lelijų, žirnelių ir kitokių augalų žiedai. Zanavykės jas dažnai siūdino su snapeliais rauktais priedu-rais. Kiekviena suvalkietė įmantrių prijuosčių turėdavo net po kelioliką.

Zanavykų ir kapsių šventadieniniai drabužiai skiriasi. Zanavykės mėgo trumpas, kapsės – ilgas liemenes. Zanavykės merginos puošė galvas karolinėmis, kapsės – galionais. Ištekėjusios moterys, ypač jei nešdavosi su savimi kūdikį, užsisiausdavo baltas linines drobules, kurios šiame regione ypač plonos ir austos sudėtingais smulkiais raštais. Ypač gražūs moterų marškiniai, siuvinėti baltu kauraraščiu.

XIX a. suvalkiečių vyrai vasarą vilkėjo baltus arba spalvotus lininius įmantriai pasiūtus apsiaustus – trinyčius. Sermėgos čia vyravo šviesios. Per liemenį apjuosdavo jas puošniomis rinktinėmis juostomis arba odiniais diržais.

Kulinarinis paveldas. Duona simbolizuoja namų gerovę, todėl suvalkiečiai mėgsta, kad ant stalo visada būtų duonos. Iš ruginių miltų šiame regione gaminami ir kitokie valgiai. Atkreiptinas dėmesys į tradicinį suvalkiečių patiekalą, neįprastą kitiems kraštams, vadinamą *duonkepe*, – tai mėsa, varškė ar daržovės, sueiliuotos su duonine tešla, po to iškeptos krosnyje. Mėgstama ruginė košė, ypač – su vyšniomis. Suvalkiečių kulinariniam paveldui taip pat priskiriami ant kopūstų lakštų kepami duoniniai paplotėliai. Nuo seno mėgstama *duonzupė* – duonos tešlos kukuliukai, išvirti su šviežiais ar džiovintais vaisiais.

Suvalkiečių niekas nėra pralenkęs rūkytų mėsos gaminių gamyboje. Išskirtiniai suvalkiečių skilandžiai, dešros, rūkyti kumpiai.

Šio krašto šeimnininkės nuo seno visoje Lietuvoje garsėja varškės sūriais. Jos pirmosios pradėjo gaminti saldųjį sūrį, kuris vėliau paplito po visą Lietuvą.

Suvalkiečių pasididžiavimas – nepaprastai kvapnus naminis juodųjų serbentų vynas.

Kitos savitos tradicijos. Šio krašto gyventojai nuo seno garsėja ypatingu darbštumu. Išskirtinai nagingos jų audėjos. Anksčiau nuotakos kraičio skrynai prisiausdavo žymiai daugiau ir įmantresnių audinių negu kitų Lietuvos regionų merginos.

Suvalkiečiai ir dabar turi savitų kalendorinių papročių, neaptinkamų kituose Lietuvos regionuose. Tarp jų galima paminėti šyvio šokdinimą, kuris pirmąkart buvo paminėtas XVIII a. rašytiniuose šaltiniuose – tai persirengėlių vaikštynes su baltu arkliu tarp antrosios Kalėdų dienos ir Trijų karalių, aplankant kiekvieną kaimo sodybą.

MAŽOJI LIETUVA

Kartografijoje Mažosios Lietuvos (vok. *Klein Litauen*) ir kaip sinonimas Prūsų Lietuvos (vok. *Preussisch-Litauen*) pavadinimai vartojami nuo XVII a., šie vardai vartoti ne tik vokiškuose, bet ir angliškuose, prancūziškuose, flamandiškuose, lenkiškuose, rusiškuose žemėlapiuose, periodiniuo-

se leidiniuose, knygose ir kt. Nuo 1618 m. iki XIX a. pradžios Prūsijos lietuvių žemės Prūsijos valstybės teisiniuose dokumentuose, valdovų įsakuose ir potvarkiuose dar buvo vadinamos Lietuvos provincija (vok. *Provinz Litauen*). Po Pirmojo pasaulinio karo, siekiant lietuviškų Prūsijos žemių prijungimo prie Lietuvos valstybės, dažniausiai buvo vartojamas Mažosios Lietuvos vardas. Nuo 1919 m. atsirado Klaipėdos krašto (vok. *Memelland*) pavadinimas, reiškiantis 1919–1939 m. egzistavusį administracinį teritorinį vienetą šiaurinėje Mažosios Lietuvos dalyje ir palei Nemuno žemupį bei Baltijos jūrą. Prijungus prie Lietuvos tik šią Mažosios Lietuvos dalį, Klaipėdos krašto vardu buvo pradėta vadinti ir Lietuvos etnografinį regioną. Tačiau nuo XX a. antrosios pusės ir ypač pastaraisiais dešimtmečiais visuomenėje įsitvirtino ir tradiciniu tapo šio regiono vadinimas Mažoji Lietuva. Mažosios Lietuvos lietuviai save vadina *lietuvininkais*, taip pat *šišioniškiais*, rečiau – *būrais*.

Mažoji Lietuva – lietuvių raštijos gimtinė. Čia išleista pirmoji lietuviška knyga, pirmoji gramatika, pirmasis dainynas, įsteigtas pirmasis Lietuvos kraštotyros būrelis, kur pirmiausia imta rinkti lietuvių tautosaką, tirti lietuvių kalbą; atidarytos pirmosios lietuviškos mokyklos. Tolminkiemyje Kristijonas Donelaitis 1765–1775 m. parašė poemą „Metai“. Spaudos draudimo metais slaptaisiais knygnešiu takais iš čionykščių spaustuvių visus Lietuvos kampelius pasiekdavo lietuviški leidiniai – „Aušra“ ir „Varpas“, kalendoriai, maldaknygės, kviesdami Lietuvą tautiniam atbudimui.

Istorinės ištakos. Ši istorinė, etnokultūrinė sritis per šimtmečius susidarė Priegliaus upyne ir prie Nemuno žemupio iš kryžiuočių XIII–XIV a. pradžios užkariautų vakarinių baltų žemių: Nadruvos, Skalvos, Lamatos, Pilsoto, o, kai kurių tyrinėtojų manymu, – ir Sembos, šiaurinės Bartos, šiaurinės Notangos bei šiaurinės Varmės. Vykstant kovoms tarp Lietuvos ir Ordino, ši teritorija prarado didelę dalį savo gyventojų. Regionas vėl pradėtas apgyvendinti po Melno taikos (1422 m.). Tada gyventojų pagrindą sudarė per karus likusieji vietiniai baltai, prūsai ir naujai atsikėlę lietuviai. Nuo XIII a. veikiama vokiškos kultūros, Mažonoje (Prūsų) Lietuvoje susiformavo savita lietuvių kultūra, kuri skyrėsi nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lietuvių kultūros.

Iki 1525 m. Mažoji Lietuva buvo Vokiečių ordino valstybės, 1525–1701 m. – Prūsijos kunigaikštystės (kuri iki 1655 m. buvo Lenkijos ir Lietuvos valdovų vasalė), 1701–1871 m. – Prūsijos karalystės sudėtyje, 1871–1919 m. – Vokietijos imperijoje. Mažąją Lietuvą sudarė Tilžės, Klaipėdos, Gumbinės, Šilutės, Įsruties, Stalupėnų, Ragainės, Geldapės, Labguvos ir kitos apskritys.

Mažosios Lietuvos žymūs veikėjai 1918 m. lapkričio 30 d. Tilžės aktu kreipėsi į Europos tautų tarybą, prašydami „leisti Mažajai (Prūsų) Lietuvai šlietis prie Lietuvos“. Po 1923 m. Klaipėdos sukilimo prie Lietuvos buvo prijungta tik dalis Mažosios Lietuvos ir įkurtas administracinis teritorinis vienetas – Klaipėdos kraštas. 1939 m. nacistinė Vokietija užėmė Klaipėdos kraštą ir panaikino šį administracinį darinį.

1944 m. Lietuvai vėl buvo sugrąžinta Mažosios Lietuvos dalis, atitinkanti buvusį Klaipėdos kraštą. Likusioji, didžiausia, Mažosios Lietuvos dalis buvo atiduota Rusijos Kaliningrado (Karaliaučiaus) sričiai ir Lenkijai (Geldapė). Prasidėjus sovietinei okupacijai, dauguma buvusio Klaipėdos krašto gyventojų pabėgo į kitas šalis, nemaža dalis buvo išžudyti ar ištremti. Į ištuštėjusias Mažosios Lietuvos žemes, kurios buvo prijungtos prie Lietuvos, atsikraustė žmonės iš kitų Lietuvos regionų (daugiausia Žemaitijos). Kaliningrado sritis buvo visai išvalyta nuo vietinių gyventojų, kurių vietą užėmė rusai ir kiti atsikėlėliai iš įvairių Sovietų Sąjungos vietų, įskaitant ir kažkiek lietuvių iš Didžiosios Lietuvos.

Regiono centras(-ai). Istorinės Mažosios Lietuvos centras – Tilžė, dabartiniu metu esanti Rusijos federacijoje. Tarpukario laikotarpiu iškilo Klaipėdos, kaip administracinio vieneto centro, reikšmė. Šiandien Mažosios Lietuvos sostinė dažniausiai tituluojama Šilutė.

Vėliava. Mažosios Lietuvos reprezentavimui naudojama trispalvė, kurioje spalvos – žalia, balta ir raudona – išdėstytos lygiomis horizontaliomis juostomis. Analogiška vėliava reprezentavo Prūsijos valstybės Lietuvos provinciją XVII–XVIII a. Tas pačias spalvas reprezentacijai naudojo ir XIX a. pabaigoje Tilžėje įsikūrusi lietuvininkų kultūrinė draugija „Birutė“.

Kraštovaizdis. Žinomiausia regiono vieta – patrauklioji Kuršių nerija su smėlio kopomis ir pušynais, pajūrio paplūdimiais ir senaisiais kaimais pamario pusėje. Nemuno delta garsina kasmetiniai potvyniai, žuvingos upių protakos, pamario nendrynai ir Kuršių marios, vaizdingoji Rusnė su gretimais kaimais. Nuo Ventės rago Klaipėdos link driekiasi sausesnis kalvagūbris su pušynais, įdomiu Dreverno užutėkiu. Nuo Klaipėdos iki Nemirsėtos tęsiasi Baltijos pajūris su Olando Kepurės skardžiais ir Karklės žvejų kaimo liekanomis. Kitame – rytiniame – regiono pakraštyje plyti didžiosios Smalininkų ir Viešvilės girios su senovinio gyvenimo, tradicinės laivininkystės pėdsakais (Smalininkų žiemos uostu, vandens lygio matuoklėmis, bunomis sureguliuotais upių krantais). Ties Jūros upės žiotimis Nemuno slėnį perkerta Vilkyškių kalvagūbris su legendiniu Rambyno šventkalniu. Nuo tenykščių kalvų atsiveria gražiausieji vaizdai į Nemuno ir Jūros slėnius, į už upės likusius Mažosios Lietuvos istorinius centrus – Ragainę ir Tilžę. Žemiau Rambyno prasideda užliejamosios Nemuno pievos su vešliais žolynais, paukščių ir kitokių gyvūnų gausa. Šilutės apylinkėse plyti didžiosios Aukštumalos ir Rupkalvių pelkės – durpynų ir buvusių pelkininkų gyvenviečių plotai.

Etninė architektūra. Lietuvos Respublikai likusiame regiono rėželyje išsiskyrė skirtingų kaimų ir savitų trobesių plotai: Kuršių nerijos ir pamario žvejų kaimai; Nemuno deltos upiniai žvejų kaimai ir pievininkų sodybos; panemunių ir papelkių kaimai; laukininkų (žemdirbių) sodybos.

Nerijos smėlynuose glaudęsi žvejai ilgai statė kuklius pastatėlius iš įvairių rąstgalių ir laivų liekanų, vėliau viliojo

poilsiautojus dailiais drožiniais ir įstiklintomis verandomis. Rytiniame marių krante ilgai išliko senoviškiausi trobesiai su atvirais ugniakurais, dūmine pastoge ir padailintais prienamiais, moliu apkrėstomis ir baltintomis sienomis, laužytomis čiuokurinėmis nendrių stogais, kuriuos puošdavo įmantrūs stogo žirgeliai.

Upinių kaimų (pvz., garsaus Minės (Mingės) kaimo) gyventojams nuo potvynių tekdavo slėptis apsauginių pylimų apjuostuose plotuose, tankiai suglausti pastatus abipus upės buvusiuose rėžiuose. Burinėmis bei irklinėmis valtimis šio krašto gyventojai keliaudavo visur – nuo didmiesčių prekyviečių iki ganyklos karvėms ar ožkoms. Pievininkai, gyvenę užliejamų pievų plotuose, auginę gyvulius ir šienavę vešlius žolynus, savo sodyboms surasdavo kasmetinių potvynių neužliejamas sausesnes kalveles.

Sausintų durpynų pakraščiuose įsikurdavo pelkininkų kolonijos su mažais mediniais pastatėliais. Panemuniuose gyvenę laivininkai, plukdydavę dideliais mediniais baidokais ar kuršlaviais šimtus tonų krovinių krašto upėmis ir kanalais.

Derlingesnėse regiono žemėse įsikūrę laukininkai neretai prasigyvendavo ir pasistatydavo labai dideles sodybas su raudonplyčiais tvartais, erdviomis daržinėmis, vaizdingomis senovinėmis klėtimis, patogiomis trobomis.

Vėlesniais amžiais regione plito iš medžio išdrožtos puošmenos: sudėtingos vėjalentės ir lėkiai, dailūs pastatų apkalimas, jų dažymas įvairiomis spalvomis (nuo raudonai rudos iki žydros ar gelsvos). Senovines lietuvininkų trobas keitė erdvūs ir aukšti gyvenamieji namai su mezoniniais, didesnius langus pridengdavo dailios langinės.

Patarmės. Pagal tarmių klasifikaciją, vakarinėje Mažosios Lietuvos regiono dalyje (Karklė, Klaipėda, Plikiai, Priekulė, Šilutė, Žardė) vyravo *vakarų žemaičių (donininkų) patarmė*, rytinėje dalyje (Pagėgių apylinkėse) – *vakarų aukštaičių kauniškių patarmė*. Yra žinoma, kad Kuršių nerijoje nuo XV–XVI a. sandūros gyveno *kuršininkai*, kalbėję latvių tarpe, vėliau sulietuvėję. Visos šios tarmės dėl po Antrojo pasaulinio karo vykdyto vietos gyventojų genocido dabartiniu metu yra išnykusios.

Etninė muzika. Mažojoje Lietuvoje vyravo vienbalsis dainavimo stilius. XIX a. gausiai užrašytos ir publikuotos lietuvininkų dainos, daugiausia ne apeiginės, bet lyrinės, pasižymi sudėtinga dermine sandara, natūralių dermių ir vėlyvesnių (mažoro ir minoro) susipynimu, savita ritmo ir metro struktūra. Gyvoji dainavimo tradicija dėl išorinių ir vidinių priežasčių (patiems lietuvininkams pirmenybę teikiant ne dainoms, bet giesmėms – ir šventėse, ir kasdienybėje) sparčiai nyko. Vis dėlto iki šių dienų ji yra sąmoningai palaikoma. Pagal stilistiką išsiskiria dvi lietuvininkų etninės muzikos sritys – šiaurinė (Klaipėdos kraštas) ir pietinė (Užnemunė), turinčios ryšių su kitais dialektais. Daugiausia bendrumų esama su veliuoniškių, suvalkiečių ir dzūkų dainų melodika, mažiausiai – su daugiabalsėmis žemaičių dainomis. Lietuvininkų repertuare nemažai randama ir kuršininkų (Klaipėdos krašto šiaurinė dalis)

melodijų atitikmenų. XX a. užrašytose Šilutės apylinkių lietuvininkų dainose susipina vietiniai, bendralietuviški ir bendraeuropiniai melodikos bruožai. Pastariesiems didelę įtaką padarė daugiakultūrinė aplinka, ypač vokiška muzika. Pastebimas mažorinio atspalvio melodijų gausėjimas ir melodikos paprastėjimas. Vis dėlto ir vėlyvos kilmės melodijos daug artimesnės suvalkiečiams ir dzūkams nei greta gyvenantiems žemaičiams. O ir pats lietuvininkų dainavimo būdas – vienbalsis, negarsus, santūrus – gerokai skiriasi nuo garsaus, šiek tiek „gaivališko“ daugiabalsio žemaitiško dainavimo „pilna gerkle“:

Instrumentinio muzikavimo tradicija Mažojoje Lietuvoje nepalyginamai skurdesnė (tai nulėmė nuo XVIII a. įsigalėjusios asketiškojo pietizmo idėjos), nors anksčiau šiame krašte gyvavo įvairūs muzikos instrumentai: kanklės, psalterijus, tiesūs ir lenkti trimitai, dūdelės, timpanai, dūdmaišis ir smuikas. XX a. lietuvininkų instrumentines kapelas sudarė 1–3 smuikai, vokiška armonika arba lūpinė armonikėlė, akordeonas, kartais dar ir kiti styginiai (mandolina, citra, gitara) ar pučiamieji (viena ar kelios *triūbos*, saksofonas) muzikos instrumentai ir būgnas.

Tautinis kostiumas. XIX a. pirmojoje pusėje lietuvininkės moterys vilkėjo gausiai prie kaklo rauktais, puošniai siuvinėtais marškiniais ir trumpomis liemenėmis. Virš languoto arba išilgai dryžuoto raukto sijono ryšėdavo baltas linines prijuostas su įustais raudonais raštais. Šaltuoju metu vilkėdavo sermėgomis bei kailinukais, aprauktais tamsiai mėlyna medžiaga, puoštais siuvinėtais raštais ir auksaspalvių galionėlių arba kailiuko apvadais ant pečių ir rankovių. Liemenį juosdavo plačiomis rinktinėmis juostomis, o prie juosmens pasikabindavo *delmoną* – puošniai siuvinėtą medžiaginį maišelį. Puošėsi stikliniais arba gintariniais karoliais. Merginos plaukus pindavo į kasas, kurias sudėdavo apie galvą labai sudėtingais būdais, – tokia šukuosena

Lietuvininkų tautinis kostiumas. 2015 m., Vilnius. Nuotr. V. Jocio

būdavo daroma sekmadieniui ir laikydavosi visą savaitę. Nuotakos XVIII–XIX a. pradžioje dėvėdavo aukštą cilindro formos galvos apdangalą, padarytą iš juodo aksomo arba fetro. Jaunamartės kepurėlė, pasiūta iš pintinių nėrinių, užtemptų ant specialaus karkaso, iš viršaus būdavo apgobiami plonu šydu.

Lietuvinkai vyrai mėvėjo ne tik ilgomis, bet ir trumpomis kelnėmis. Jų madingomis laikytos tamsiai mėlynos ir juodos sermėgos XVIII–XIX a. pirmojoje pusėje buvo siuvinamos su klostytomis įsiuvinais šonuose. Vyrai juosėdavo ne tik juostomis, bet ir spalvotai siuvinėtais bei odiniais diržais.

XIX a. antrojoje pusėje lietuvininkų kostiume ėmė vyrauti tamsios spalvos – mėlyna, žalia, ruda, juoda. Pamėgtos šilkinės skaros ir prijuostės. Tamsūs sijonai smulkiai klostomi arba plisuojami. Audžiamos siauros daugiarasštės tamsaus dugno juostelės. Vieninteliai *delmonai* vis dar buvo siuvinėjami spalvingai.

Šis kraštas garsėjo įvairiais rankdarbiais, ypač megztomis raštuotomis pirštinėmis.

Kulinarinis paveldas. Klaipėdos uostamiestyje dėl kultūrų sankirtų įtakos buvo sukurta daug išskirtinių, tik Klaipėdai būdingų valgių. XVII a. Klaipėdoje gimė specifinis kavos gėrimas, gaminamas iš stiprios juodos kavos ir kiaušinio trynių, išplaktų su cukraus pudra. XX a. pradžioje į Klaipėdos restoranų meniu buvo įtraukti tokie patiekalai kaip *Mėmelio strimelių tefteliai* (kukuliai) pomidorų padaže, *Mėmelio menkės tefteliai* (kukuliai) kaporėlių padaže, rūginės tešlos apvalkale keptas kiaušienos kumpis, jautienos *šnelkliopsai*, troškinti grietinėje su baravykais, didysis kiaušienos kepsnys – *Mėmelio štuftas*. Saldūs Klaipėdos restoranų kulinarinio paveldo patiekalai – *Mėmelio štrudelis* su vyšniomis ir riešutais, *Mėmelio slyvų pudingas* ir *Mėmelio meduolis*, kuriuos valgydavo užsigėrdami žemaitiška medaus gira. Garsūs klaipėdietiški biskvitai.

Mažosios Lietuvos kaimo kulinarinis paveldas – duoniniai kukuliukai, užšutinti pienu. Tradicinis pusryčių patiekalas – *paščiuškai*, pagaminti iš šilto miežinio alaus (be laipsnių) su miltais. Vasarą bei rudenio pabaigoje Lietuvoje labai mėgta valgyti obuolines, kriaušines sriubas su pienu ir *muize* (avižinių miltų tyre). Pietums mažlietuviai virė *lapienes* sriubas ir ypač *šūpinį* – žirnių ir bulvių košę su rūkyta kiaušiena.

Kitos savitos tradicijos. Juodkrantės Gintaro įlankoje surinkti archeologiniai gintaro dirbiniai, sukurti apie 3000 m. pr. Kr. Tai iki šiol pasaulyje nepralenktas tokio pobūdžio rinkinys. Amuletai galėjo būti paskandinti marių dugne kaip aukos arba jie susiję su to paties laikotarpio pakrančių gyvenvietėmis. Tūkstantmetė pajūryje gimusi tradicija puošti gintaro papuošalais tapo visos Lietuvos savastimi, o gintariniai papuošalai – „vizitine Lietuvos kortelė“.

Kuršininkai buvo žvejai, į Kuršių marias išplaukdavę tobulai pritaikytomis šiam vandens telkiniui burinėmis valtimis. Didžiosios burvaltės vadintos *kurėnais*, mažesnės –

kiudelvaltimis, *bradinėmis*, *venterinėmis* – pagal tai, kokius tinklus traukdavusios. Kurėnų stiebus puošė spalvingos vėtrungės, kuriose simboliškai įrašyti žvejų tikėjimai ir viltys, namų rūpesčiai ir džiaugsmas. Tai ypatingi, visiškai išskirtiniai tiek Lietuvoje, tiek ir Europoje tautodailės dirbiniai. Kuršiškos burvaltės vėtrungė šiandien tapusi Neringos miesto simboliu.

Prūsijos valdžios netoleruojamą Užgavėnių karnavalą Mažojoje Lietuvoje pakeitė nauja, santūresnė – *Šiupinio* šventė. Kaimynai rinkdavosi į vieną trobą, kur drauge vaišindavosi *šūpiniu* (košė, verdama iš žirnių, pupų ir bulvių arba ruginių miltų, mėsos ir kt), aptardavo žiemos vargus bei artėjančius pavasario rūpesčius. Šiupinio šventė – ir šiandien gyva Mažosios Lietuvos tradicija.

ŽEMAITIJA (ŽEMAIČIAI)

Žemaitijos vardas iki XX a. pradžios nebuvo paplitęs – šis regionas vadintas *Žemaičiais*. Vytautas Didysis Žemaičių vardą aiškino tuo, kad tai žemė, esanti geografiniu požiūriu žemiau negu aukštaičių. Kai kurie kalbininkai Žemaitijos vardą kildina iš žodžio „žemė“. Nuo XV a. lotyniškuose ir vokiškuose rašytiniuose šaltiniuose Žemaičių žemė buvo vadinama *Samogitia*, *Samogitiae*.

Istorinės ištakos. Žemaičiai pirmą kartą paminėti 1219 m., kai minimi žemaičių kunigaikščiai, drauge su kitais Lietuvos kunigaikščiais sudarę taiką su Volyne. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje Žemaitija iki Nevėžio buvo administracinis-politinis darinys, turėjęs savivaldą. Jų kaimynai XIII a. buvo kuršių ir žiemgalių gentys, kurių pietinės dalys vėliau buvo integruotos į Žemaitiją. Dabar galima išskirti 3 žemaičių kultūros sritis: šiaurinę sritį – čia jaučiamas ryšys su žiemgalių kultūra, šiaurės vakarinę sritį – čia akivaizdi kuršių įtaka, pietrytinę sritį – čia buvo istorinės Žemaitijos branduolys, XVI–XVIII a. administracinis centras Raseiniai, taip pat stipri aukštaičių įtaka (dabar vadinami vakarų aukštaičiai LDK laikais priklausė Žemaičių seniūnijai, jų tarmė vadinta žemaičių kalba).

Dabartinėje Žemaitijos teritorijoje gyvenusi kuršių gentis susiformavo šiaurinėje Lietuvos pajūrio dalyje (dab. Lietuvos teritorijoje – tik pietinė visų kuršių dalis). Šiaurinė Kuršo dalis 1267 m. buvo galutinai pajungta Vokiečių ordino ir tapo jo valdomos Livonijos dalimi, 1561–1795 m. priklausė Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystei (Lenkijos ir Lietuvos valstybės vasalei), 1795–1917 m. – Rusijos imperijai, o nuo 1918 m. tapo Latvijos Respublikos dalimi. Pietų kuršius XIII a. antrojoje pusėje – XIV a. asimiliavo žemaičiai, patys perimdami nemažai kuršiškosios kultūros bruožų (kuršių kalbos substrato ypatybių išliko žemaičių *dounininkų* tarmėje).

XII a. pabaigoje ar XIII a. pradžioje žemaičiai įsijungė į besikuriančią Lietuvos valstybę, XIII a. Žemaičių žemė buvo valsčių kunigaikščių valdų konfederacija. Žemaičiai kovojo ir laimėjo prieš Kalavijuočių ordiną Saulės (1236 m.), Skuodo (1259 m.), Durbės (1260 m.) mūšiuose.

1253–1260 ir 1398–1409 m. Žemaitijoje savo valdžią bandė įtvirtinti Vokiečių ordinas, remdamasis Mindaugo, Vytauto ir Jogailos taktiniais sumetimais pasirašytais dokumentais. Po Žalgirio mūšio 1422 m. Vokiečių ordinas Melno sutartimi galutinai ir visiems laikams Žemaičius pripažino LDK dalimi. Visą LDK egzistavimo laiką Žemaičiai išlaikė tam tikrą autonomiškumą, kraštui buvo suteiktas LDK teritorinio administracinio vieneto statusas: 1409 m. ar 1411 m. buvo įkurta Žemaičių seniūnija (kuri nuo XV a. dar buvo vadinama Žemaičių kunigaikštyste), išlikusi iki 1795 m. Žemaičių seniūnija apėmė ne tik istorines žemaičių žemes LDK šiaurės vakarų dalyje ir vakarus nuo Nevėžio, bet ir zanavykus anapus Nemuno.

Lietuvai priėmus krikštą 1387 m., Žemaitija buvo oficialiai apkrikštyta tik 1413 m. (Vytautas ir Jogaila tuo siekė parodyti, kad 1398–1409 m. Žemaitiją valdę kryžiuočiai nieko nepadarė jos sukrikščioninimui). 1417 m. buvo įkurta atskira Žemaičių vyskupija, kuri vėliau ryškiai prisidėjo prie Žemaitijos savitos kultūros sukūrimo, stiprino žemaičių kultūrinę tapatybę. Po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo 1795 m. Žemaičių žemė atiteko Rusijai. Nepaisant to, XVIII ir XIX a. sandūroje ėmė sparčiai plėtotis žemaitiškoji raštija, o XIX a. pradžioje čia kilo pirmoji lietuvių tautinio judėjimo banga. Mokslininkų teigimu, XIX a. viduryje vyskupo Motiejaus Valančiaus pastoracinė ir švietėjiška veikla ženkliai prisidėjo prie politinės lietuvių tautos formavimosi.

Regiono centras(-ai). Dabartinė Žemaitijos sostinė – Telšiai. Istoriniai Žemaičių žemės centrai – Medininkai (dabartiniai Varniai), Kražiai, Raseiniai.

Herbas ir vėliava. Žemaičių kultūros draugijos iniciatyva 1994 m. buvo atkurtas Žemaičių kunigaikštystės didysis herbas.

Žemaitijos herbo ištakos siejamos su legendine Lietuvos kunigaikščių romėniškosios kilmės teorija: viena iš Italijos į Lietuvą atsikėlusių giminių buvusi *Ursinai* (lot. *ursus* – meška), kurie įsikūrę Žemaitijoje. Šios giminės simbolinis gyvūnas meška pateko į Žemaitijos herbą, kurį laiko karys (karingumo, narsumo, meilės tėvynei simbolis) ir deivė su inkaru (vilties simbolis). Lotyniškas užrašas *Patria una* reiškia „Tėvynė viena“.

Žemaitijos herbas

Dabartinėje Žemaitijos vėliavoje, kurios forma atitinka istorinę Žemaitijos vėliavą, baltame fone pavaizduotas Žemaitijos herbas.

Dabartinė Žemaitijos vėliava

Kraštovaizdis. Legendomis apipintos Žemaitijos atskiros dalys (Kalvotoji Žemaitija; Senoji Žemaitija; Pakuršė; Paprūsė) ryškiai skiriasi savo gamta ir kraštovaizdžio įžymybėmis.

Vaizdingiausieji regiono plotai – tarp Telšių ir Šilalės iškylanti kalvotoji Žemaitija su kloniuose tyvuliuojančiais Germanto, Lūksto, Biržulio ir kitais ežerais. Ten aukštesnieji kalnai (Šatrija, Medvėgalis, Girgždūtė, Padievaitis ir kiti) jau senovėje buvo tapę šventkalniais ar piliakalniais. Senovines krašto girias primena Dionizo Poškos išpuoselėti Baulbiai – išskobti didžiųjų ažuolų kamieniai.

Senąją Žemaitiją (žemesnių pakilimų plotą tarp Šiaulių ir Raseinių) kerta įspūdingasis Dubysos slėnis.

Žemaitijos šiaurėje (Pakuršėje) per žemėjančias derlingas lygumas tarp Gruzdžių ir Skuodo vingiuoja Venta Latvijos link. Žemumoje ties Vieškėnais plyti didžioji Kamanų pelkė. Mosėdžio apylinkės garsėja rieduliais, išbarstytais ledynmečio laikotarpiu, iš kurių svarbiausias – Lietuvoje didžiausias Barstyčių akmuo. Taip pat susižavėjimą kelia V. Into ir V. Orvido sodybose surinkti įdomiausi akmenys. Vakaruose Pakuršė nuo garsiojo Platelių ežero žemėja pajūrio link, pasiekdama Kretingą ir Baltijos pakrantę tarp Palangos ir Šventosios su Birutės kalnu ir smėlio kopomis.

Pietuose nuo Tauragės iki Švėkšnos ir Gargždų besidriekianti Paprūsė nuo Žemaitijos kalvyno palei gausias upes (nuo Mituvos iki Jūros, Minijos, Akmenos) leidžiasi Nemuno ir Kuršių marių link.

Etninė architektūra. Kalvotąją Žemaitiją sunkiau pasiekdavo istorinės permainos, ten ilgiau išliko senovinio gyvenimo ženklai: labai erdvios ūkininkų sodybos su daugybe netaisyklingai išmėtytų pastatų, didžiosios trobos su masyvių kupetą primenančiais šiaudiniais stogais, archajiški *numai* su *lėpiais* (atvirais prieangiais) ir atvirais ugniaurais, įvairiausios paskirties pastatėliai – nuo *ubladės* (duonai kepti) iki *lininės* (linams apdoroti). Šioje regione dalyje gyveno daug žmonių, išlaikiusių asmenines laisves ir senovinius papročius.

O derlingesniuose ir žemdirbystei patogesniuose Senosios Žemaitijos ar Paprūsės plotuose valstiečių dauguma buvo

Mažosios Lietuvos folkloristai ir vaidintojai su savo regiono tautiniu kostiumu Teatro dieną Dainų šventėje. 2014 m., Bernardinų sodas, Vilnius. Nuotr. V. Jocio

paversti baudžiauninkais, suvaryti į gatvinius kaimus, kur teko glaustis siauresniuose sklypuose, apsieiti su mažesniais trobesiais. Daugiau laisvės ir senovinių pastatų išliko tik krašto bajorų sodybose, kur būta didžiųjų tvartų, erdvių svirnų ir stambių trobų. Dvarelių savininkai ar stambesni ūkininkai (kurių pagausėjo XIX a.) mėgo savo didžiąsias sodybviertes apsodinti ąžuolų ar kitų tradicinių medžių juostomis, nuo žvarbių šiaurės vėjų gintis žalių eglių eilėmis.

Žemaičiai mėgo nepriklausomą gyvenimą viensėdžiuose, vengė glaudžios kaimynystės, tik prirėkęs apsigyvendavo kupetiniame kaime. Žemaitiški trobesiai išsiskiria savo paprastumu ir masyvumu. Senieji krašto gyventojai nemėgo įmantrių puošmenų, tik vėlesniais laikais plito medžio drožiniai, langų apvadai (gana kuklūs), padailinti „gonkeliai“. Senovinius ugniakurus vėliau keitė virenės – erdvios virtuvės patalpos su aukštu dūmtraukio-rūkyklos kūgiu.

Patarmės. Pagal tarmių klasifikaciją, Žemaitijoje išsiskiria šiaurės žemaičių (*dounininkų*) ir pietų žemaičių (*dūnininkų*) patarmės, rytiniame pakraštyje, pereinant į Aukštaitijos teritoriją, – vakarų aukštaičių šiauliškių patarmė (Šiauliai, Ariogala, Baisogala, Girkalnis, Kalnujai, Šiluva), pietiniame pakraštyje prie Nemuno – vakarų aukštaičių kauniškių patarmė (Jurbarkas, Veliuona).

Šiaurės žemaičių patarmė, savo ruožtu, skirstoma į *kretinigiškių* (Kretinga, Darbėnai, Endriejovas, Gargždai, Judrėnai, Kalnalis, Kuliai, Mosėdis, Palanga, Plungė, Rietavas, Salantai, Veiviržėnai) ir į *telšiškių* (Telšiai, Gadūnavas, Ylakai, Klykoliai, Luokė, Mažeikiai, Papilė, Pikeliai, Seda, Skuodas, Vieکشniai, Žemaičių Kalvarija).

Pietų žemaičių patarmė išsiskiria į *raseiniškių* (Raseiniai, Eržvilkas, Kelmė, Pagramantis, Skaudvilė, Tauragė, Viduklė) ir *varniškių* (Varniai, Karklėnai, Kuršėnai, Kvėdarėna, Laukuva, Šaukėnai, Šilalė, Švėkšna, Užventis, Žemaičių Naumiestis).

Etninė muzika. Žemaitijos dainuojamoji tradicija nepasižymi tokia didele žanrų įvairove ir skirtingų melodijų gausa kaip kiti regionai (pavyzdžiui, Dzūkija.) Vis dėlto pagal melodijų stilistinę bendrumą Žemaitijoje lenkia kitus regionus. Nedaug žemaičiuose išliko dainų, kurios turi apeiginę paskirtį arba yra glaudžiai susijusios su tam tikrais darbo procesais. Be to, čia gyvuojančios negausios darbo dainų rūšys beveik nepasižymi išskirtiniais bruožais. Savitos nebent šienapjūtės dainos, turinčios priedainį *valioj*, kuris, išdainuojamas laisva metroritmika, toli nusidriekia per laukus. Žemaičių vestuvėse iki šių laikų išliko dovanų jaunajai rinkimo paprotys, vadinamas *ačiavimu*, kurio metu buvo ne tik dainuojama „Ačiū, ačiū...“, dėkojant už do-

Edita Ramančionienė su šeima Dainų šventėje su žemaičių tautiniu kostiumu, 2014 m. Nuotr. V. Jocio

vanas, bet ir atliekami tam tikri choreografiniai veiksmi. Savita žemaičių religinio atsisveikinimo su mirusiuoju tradicija – per šermenis ar atminus itin ilgai trunkantis *Kalnų* giedojimas pakaitomasis su pučiamųjų instrumentų intarpais. Kartais *Kalnai* giedami ir per gavėnią.

Žemaičių dainininkų, ypač senesnės kartos, dainavimo tradicija pasižymi didele laisve, sudėtingu ritmu ir išpuoštu pagrindinių melodijos garsų apdainavimu. Ypač puošnus ir ritmiškai nesuvaržytas yra vieno dainininko dainavimas, o dainuojant keliese arba didesniu būriu – metroritmika tampa griežtesnė. Daugiabalsis žemaičių dainavimas išsiskiria gana tamsia balso tembrų spalva, neretai moterys dainuoja žemu registru (tokiu pat kaip ir vyrai). Dainuojama 2–3 balsais, paprastai neskubant, ištiesiant, „išlinguojant“ melodiją.

Žemaitijos dainų melodika atskiruose subregionuose pasižymi savitais bruožais. Antai šiaurės vakarų Žemaitijos daliai būdingas vienoks melodinis-intonacinis kompleksas, kuris pamažu kinta artėjant prie pietinės regiono ribos. Pati vieningiausia muzikine prasme yra vidurinė Žemaitijos dalis, apimanti Telšių, Plungės ir Kretingos rajonus. Didesnė melodijų įvairovė pastebima „paribiniuose“ rajonuose – šiaurinėje Mažeikių ir Akmenės rajonų dalyje bei Tauragės, Raseinių ir Kelmės rajonuose.

Instrumentinė muzika – taip pat svarbi ir savita. Žemaičiai nuo seno skambino kanklėmis, pūtė švilpynes ir birbynes. Vėliau buvo pradėta groti smuikais, armonikomis, basetlėmis ir kitais instrumentais. Žemaičiuose ypač mėgstami nedideli dūdų orkestrai, kuriais grota

Per Užgavėnės LMTA ir EKGT nariai su kaukėmis LR Seime, 2014 m. Nuotr. V. Jocio

Šaukštų meistrų išmonei ribų nėra, 2015 m. Nuotr. V. Jocio

vestuvėse, vakarėliuose ir laidotuvėse. Itin populiarios šiame regione yra bandonijos, labiausiai išgarsėjo Eržvilko (Tauragės r.) bandonininkai. Regione galima išskirti tris instrumentinių ansamblių tipus: styginių instrumentų; dūdų; mišrius. Bene seniausi yra styginių ansambliai, kuriuos sudarydavo 5–12 žmonių, grojančių smuikais, gitaromis, mandolinomis, balalaikomis ir basetlėmis. Šiuos ansamblius pamažu išstūmė dūdų orkestrai. Šiaurės vakarų Žemaitijoje populiarūs įvairios sudėties mišrūs ansambliai: smuikas, armonika arba bandonija ir basetlė arba būgnas.

Tautinis kostiumas. Jau XIX a. aprašymuose nurodoma, kad žemaičių drabužiai išsiskiria iš kitų regionų kostiumų sodriu spalvingumu, dažnai – ir turtingumu, brangių moteriškų skarų ir karolių gausa, spalvotais viršutiniais vyrų drabužiais (ne vien pilko milo).

Išeiginis žemaitės kostiumas neįsivaizduojamas be skarų. Vienos iš žinomų seniausių – įvairiaspalvės skersadryžės pusvilnonės pailgos formos *gūnios*, dėvėtos iki XIX a. vidurio. Vėlesnės vilnonės skaros austos kvadratinės, bet ir jos gerokai spalvingesnės negu kitose etnografinėse srityse. Vasarą šiaurinėje Žemaitijoje mėgo apsisupti raudonlangėmis lininėmis ar medvilninėmis įstrižai lenkiamomis skaromis – *raiščiais*, o pietinėje Žemaitijoje – baltomis išilgai lenkiamomis drobūlėmis su raudonų *žičkų* įaudimais

galuose. Įvairiaspalviais skaidriųjų kuteliais puoštas raudonlanges skareles žemaitės susirišdavo ypatingu būdu – su „ragiukais“ (mazgu surištais kampučiais virš kaktos). Baltų medvilninių skarelių priešingus kampus siuvinėjo kiaura-raščiu skirtingais ornamentais. Be to, ant galvos, pečių ar kaklo nešiojo įvairiais būdais užgobtas mažas vienspalves ar languotas naminio audimo skareles, taip pat dideles bei mažas fabrikinės šilko, kašmyro ar medvilnės skaras.

Žemaičių vyrų sermėgos – ne tik iš natūralios vilnos, bet ir dažytos. Mėgtos tamsiai žalios, tamsiai mėlynos, tamsiai rudos, o vėliau – ir juodos. Sermėgas ėmus keisti surdu-tais, vyrų garderobe atsirado liemenės. Jos tokių pat ryškių spalvų kaip ir moterų sijonai. Tamsaus fetro „plačiabrylės“ skrybėles žemaičiai mėgo puošti povo plunksnomis. Juostų neryšėjo, juosdavosi odiniais diržais. Svarbi išėiginio kostiumo dalis – kaklaskarė, kuri galėjo būti įvairi: namie austa raudonlangė arba pirktinė, raštuota gėlėmis ar rytie-tiškais raštais.

Kulinarinis paveldas. Rytą žemaičiai dažniausiai pradėdavo koše. Apie Skuodą norėdami pasiteirauti, ar jau po pusryčių, klausdavo: „Ar jau po košės?“ Niekur daugiau Lietuvoje neaptiksime tiek daug košės pavadinimų: *marškonė*, *pusmarškonė*, *šilkinė*, *pusšilkinė*, *pusiauėdinė*, *kruštinė*.

Žemaičių tradicijoje, kaip niekur kitur Lietuvoje, mėgstamos kanapės. Populiariausias patiekalas – kanapių taboka

Tradicinės lietuviškos vaišės, 2015 m. Nuotr. V. Jocio

(spirgūtis), kurį valgo su bulvėmis. Tradicinis patiekalas – *kanapinis pienas*, kuris gaunamas ant trintų kanapių užpilant šilto vandens. *Kanapių rasalas* – į kanapių pieną įmaišyta sutrinta silkė su svogūnais. Patyrusios žemaičių šeimininkės iš kanapių moka išvirti netgi košę.

Žemaičių kulinarinio paveldo įdomybė – *kastinys*. Tai ypatinga su prieskoniais išsukto sviesto rūšis, Žemaitijoje valgoma su neluptomis bulvėmis.

Išskirtinis žemaičių kulinarinio paveldo gėrimas – duoninė gira. Taip pat žemaičiai išsiskiria sugebėjimu iki pat vasaros pabaigos išlaikyti raugintą beržų sulą.

Skirtingi nuo kitų regionų yra žemaitiški Kučių vakarienes valgiai – *cibulynė, rasalynė, žiūrė*.

Kitos savitos tradicijos. Itin linksmai žemaičiai švenčia Užgavėnes: persirengę įvairiausiais veikėjais, užsidėję prosenovinius laikus menančių toteminių paukščių ir žvėrių (meškos, vilko, gervės, ožio) kaukes, jie lanko kaimynus, iš oro spėja apie būsimą derlių, buria, o vakare sudegina Morės iškamšą – visų žiemos sunkumų simbolį. Per Užgavėnes jie būtinai daug kartų valgo – kad metai būtų turtingi.

Žemaičiai augindavo daug linų. Tradiciniai jų apdorojimo būdai jaujose išlaikė labai senoviškus papročius. Ypač savitas naktimis vykdavęs žemaičių linamynis, pilnas jaunimo linksmybių, išbandymų ir žaidimų, į kuriuos įsitraukdavo ir persirengėliai. Viena iš įdomiausių linamynio apeigų, pasižyminti mitologine prasme, – „kuršio nešimas“ (linamynio darbuose atsiliekančiams kaimynams buvo gabenama pamėklė *kuršis*).

Gintariniais amuletais mielai puošiamasi ir šiandien, 2015 m. Nuotr. V. Kandrotė